

SHANGANI PATROL – OSTATNIE ZWYCIĘSTWO WOJOWNIKÓW KRÓLESTWA MATABELE

Wprowadzenie

Sformułowaniem *Shangani Patrol* w historii określa się trzydziestoczteroosobowy patrol pod dowództwem majora Allana Wilsona, który 4 grudnia 1893 r. wpadł w pułapkę zastawioną przez członków ludu Ndebele, podczas tak zwanej Pierwszej Wojny Matabele (*First Matabele War*). Wydarzenie to miało miejsce na północ od rzeki Shangani¹, na obszarze dzisiejszego Zimbabwe. Ze względu na to, że wszyscy członkowie patrolu zginęli, w południoworodezyjskiej propagandzie zwykło się to wydarzenie określać „południowoafrykańskim Little Bighorn”², które miało miejsce niespełna 16 lat wcześniej. Zdarzały się również porównania do „masakry spod Alamo”³.

Kiedy 3 listopada 1893 r. administrator ziem między rzekami Limpopo i Zambezi z ramienia Brytyjskiej Kompanii Południowoafrykańskiej (*British South Africa Company BSAC*), Leander Starr Jameson wkroczył do zniszczonego Bulawayo, liczył, że król Ndebele Lobengula, który wszczął wojnę w październiku 1893 r., będzie tam na niego czekał i złoży oficjalną kapitulację swojego królestwa. Jego

¹ W tym miejscu zasadne jest wyjaśnienie przyjętych w artykule nazw własnych. Ponieważ analizowany temat w Polsce jest słabo znany, a w dostępnej literaturze mamy do czynienia z niekonsekwencją pisowni, zdecydowałem się na używanie oryginalnego nazewnictwa: Bulawayo – stolica królestwa Ndebele; Shangani – rzeka na obszarze Zimbabwe; Shona – nazwa ludu zamieszkującego północny-zachód Zimbabwe.

² Dnia 25 czerwca 1876 r. północnoamerykańscy Indianie pod wodzą Szalonego Konia, Siedzącego Byka i innych osób, okrążyli i pokonali 7 Regiment Kawalerii Armii Stanów Zjednoczonych podpułkownika George’a Armstronga Custer. Pomimo zwycięstwa w bitwie, Indianie przegrali wojnę i musieli osiedlić się w rezerwach.

Zob.: *Low Dog’s Account of the Battle of the Little Bighorn*, http://www.cr.nps.gov/history/online_books/hh/1b/hh1n.htm, [z 26.03.2014];

Oficjalna strona internetowa *Custer Battlefield Museum*, <http://www.custermuseum.org/>, [z 26.03.2014].

³ Dnia 6 marca 1836 r. meksykański generał Antonio Lopez de Santa Anna Perez de Lebron dokonał ostatecznego szturmu na Fort Alamo, zabijając wszystkich jego obrońców Teksaszczyków.

Zob.: S. L. Hardin, *Bitwa o Alamo 1836*, Poznań 2010.

już tam jednak nie było. Gdy rozpoczęły się walki o stolicę ndebelskiego państwa, Lobengula wraz z rodziną i najbliższymi współpracownikami znajdował się kilka kilometrów na północ od miasta. Udał się w kierunku rzeki Shangani, gdzie nadal obozowały jednostki wiernych mu wojowników. Jameson wiedział, że tak długo jak Lobengula stawia opór, władza BSAC na tym obszarze, który stał się najpierw Rodezją Południową (a później niepodległym Zimbabwe), nigdy nie będzie pełna. W takiej sytuacji administrator z ramienia Kompanii podjął decyzję o wysłaniu pościgu pod dowództwem majora Patricka Forbesa. W skład tej grupy wchodził słynny patrol majora Allana Wilsona⁴.

Siódmego listopada 1893 r. Leander Starr Jameson napisał list do Lobenguli:

Wysyłam tę wiadomość, aby, jeśli to możliwe, zapobiec konieczności dalszego zabijania twoich ludzi lub palenia ich domów. Musisz w końcu przybyć i spotkać się ze mną w Bulawayo, aby zatrzymać tę niepotrzebną rzeź, a gwarantuję, że będziesz bezpieczny i dobrze traktowany. Dam ci dość czasu, aby ta wiadomość dotarła do ciebie i aby do mnie wróciła, a także, kolejne dwa dni, abyś ty przybył do mnie. Jeśli nie przybędziesz, to od razu wyślę za tobą oddziały, gdyż jestem zdeterminowany, najszybciej jak to możliwe, doprowadzić do sytuacji, w której biali i czarni będą żyli w pokoju i przyjaźni⁵.

Grupa patrolowa majora Allana Wilsona w pościgu za królem Lobengulą wpadła w pułapkę i została doszczętnie rozbita. Wydarzenia z 4 grudnia 1893 r. nad rzeką Shangani miały wielkie znaczenie propagandowe dla nowych władz osadniczych. Należy pamiętać, że w czasie brytyjskiego panowania nad tym obszarem Afryki 4 grudnia był Dniem Shangani⁶ i – najpierw w brytyjskiej kolonii o nazwie Rodezja Południowa, a później w czasie tak zwanego kryzysu rodezyjskiego – był świętem i dniem wolnym od pracy. Zasadne w tym miejscu wydają się określenia „mit założycielski” rodezyjskiej społeczności osadniczej⁷ oraz „segregacyjne państwo”, które miało być podobne do Republiki Południowej Afryki z czasów apartheidu. Same wydarzenia z nad Shangani nie miały większego militarnego znaczenia. Mimo swojej przewagi liczebnej wojownicy Lobenguli nie mogli mierzyć się z przeciwnikiem wyposażonym w karabiny maszynowe. Aspekt propagandowy jak wyżej wspomniałem, był znaczący i został bardzo dobrze wykorzystany. W literaturze dość często, jako ilustracja tego faktu, przywoływany jest obraz Allana Stewarta, przedstawiający ostatni posterunek majora Wilsona.

⁴ Zob.: J. Wilcox, *The Shangani Patrol*, London 2010, http://books.google.pl/books?id=TkBseRqOWSgC&printsec=frontcover&dq=shangani+patrol&hl=pl&sa=X&ei=FgHYUr6hN-TW7Qbm7oGgBA&redir_esc=y#v=onepage&q=shangani%20patrol&f=false, [z 16.01.2014].

⁵ W. D. Gale, *Pursuit of Lobengula*, 1958, <http://www.rhodesia.nl/shangani.htm>, [z 07.01.2014].

⁶ *Days until Shangani Day*, <http://www.online-stopwatch.com/countdown/rhodesia-former-shangani-day/>, [z 14.01.2014].

⁷ Zob.: B. Schwarz, *The White Man's World*, New York 2011, s. 161, http://books.google.pl/books?id=cIJTMR1Fvt4C&pg=PA161&dq=shangani+patrol&hl=pl&sa=X&ei=FgHYUr6hN-TW7Qbm7oGgBA&redir_esc=y#v=onepage&q=shangani%20patrol&f=false, z 16.01.2014].

Obraz Allana Stewarta pt.: “There were no survivors” z 1896 r.

Źródło: <http://www.treefrogtreasures.com/forum/showthread.php?42392-The-Last-Stand-of-the-Shangani-Patrol-Matabeleland-1893>, [dostęp dn. 06.01.2014].

Pierwsza Wojna Matabele (First Matabele War)

Niewątpliwie symbolem brytyjskiego panowania w Afryce Południowej był Cecil John Rhodes⁸, którego szczyt politycznej kariery przypada na rok 1890, kiedy został premierem Kolonii Przylądkowej⁹. To właśnie jego uważa się za autora pomysłu transafrykańskiej kolei z Kairu do Kapsztadu¹⁰. Realizację tego ambitnego planu rozpoczął od przekonania władz Wielkiej Brytanii do zajęcia w 1885 r. obszaru określanego jako Bechuanaland¹¹ (dzisiejsza Botswana). Kolejnym eta-

⁸ Zob.: H. Zins, *Cecil Rhodes. Ekspansja brytyjska w Afryce pod koniec XIX wieku*, Gdańsk 2000; M. Leśniewski, *Miejsce Południowej Afryki w kształtowaniu koncepcji polityki imperialnej Wielkiej Brytanii 1899–1914*, Warszawa 2001.

⁹ *Cecil John Rhodes: from Childhood to the grave*, <http://www.bulawayo1872.com/history/rhodesdescj.htm>, [z 08.01.2014].

¹⁰ Zob.: *Current state of the Cape to Cairo Railway*, <http://greenash.net.au/thoughts/2013/08/current-state-of-the-cape-to-cairo-railway/>, [z 14.01.2014]; *RHODE'S DREAM IS FAST COMING TRUE; His Cape to Cairo Railroad Scheme Is Rapidly Approaching Completion. ONLY 700 MILES TO BUILD That Done, One May Go from Egypt to Cape Town by Rail and Steamer -- Plans for Connecting Link*, w: *The New York Time*, 8 marzec 1908 r., <http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?res=FA061EF6345A17738DDDA10894DB405B888CF1D3>, [z 14.01.2014].

¹¹ Zob.: N. Parsons, *A Brief History of Botswana*, April 1999, <http://www.thuto.org/ubh/bw/bhp1.htm#A-BRITISH-PROTECTORATE->, [z 08.01.2014].

pem miało być zaanektowanie terenów między rzekami Limpopo i Zambezi, które stanowią obecne Zimbabwe. Rhodes liczył na dość szybkie ich zajęcie i w 1888 r. do władcy królestwa Ndebele, Lobenguli, wysłał swoich przedstawicieli (wcześniejsze kontakty skupiały się tylko na relacjach handlowych¹²) – najpierw pastora Johna Smitha Moffata, który wynegocjował nawiązanie ścisłej współpracy¹³, a następnie Charlesa Rudda, który w zamian za zrzeczenie się praw do bogactw mineralnych obiecywał nie wtrącanie się w wewnętrzne sprawy państwa Ndebele¹⁴. Jednakże Lobengula nie wyraził zgody na przekazanie jakichkolwiek praw do ziemi, na której Ndebele wypasali swoje bydło. Tym samym plany Rhodesa na jak najszybsze zajęcie Wyżyny Zimbabweńskiej napotkały na poważne przeszkody.

Nie zmienia to faktu, że traktaty z 1888 r. posłużyły Rhodesowi do przeprowadzenia akcji propagandowej, zwiększającej zainteresowanie obszarem na północ od Kolonii Przylądkowej. Skutkowało to przyznaniem 20 grudnia 1889 r. królewskiej koncesji (*Royal Charter*), na wniosek grupy osób, skupionej wokół Cecila Rhodesa¹⁵, dzięki której założona została Brytyjska Kompania Południowoafrykańska¹⁶. Już w pierwszym artykule koncesji wyraźnie zostało podkreślone, że głównym obszarem działań Kompanii – założonej na wzór Brytyjskiej Kompanii Wschodnio-Indyjskiej (*British East India Company*) – mają być tereny położone na północ od Bechuanalandu (*British Bechuanaland*), na północ i zachód od Kolonii Przylądkowej oraz na zachód od portugalskich dominiów¹⁷.

Kolejnym etapem było takie wykorzystanie podpisanych traktatów, by mogła nastąpić jak najszybsza aneksja wspomnianych obszarów. Już 1 stycznia 1890 r. BSAC podpisała z majo-

Logo Brytyjskiej Kompanii Południowoafrykańskiej BSAC

Źródło: <http://www.rhodesia.me.uk/Charter.htm>, [dostęp dn. 09.01.2014]

¹² Zob.: A. Keepel-Jones, *The Occupation of Mashonaland*, <http://www.memoriesofrhodesia.com/media/documents/occupationofmashonaland.pdf>, [z 08.01.2014].

¹³ *Rhodesia – Mzilikaze to Smith*, w: *Africa Institute Bulletin*, vol. 15, 1977, <http://www.rhodesia.nl/mztosm.html>, [z 08.01.2014].

¹⁴ *Rudd Concession*, http://en.wikisource.org/wiki/Rudd_Concession, [z 08.01.2014].

¹⁵ Do tej grupy należeli: James Hamilton Drugi Książę Abercorn, Alexander Duff Pierwszy Książę Fife, Edric Gifford Trzeci Lord Gifford, Cecil John Rhodes, Alfred Beit, Albert Grey oraz Geroge Cawston.

¹⁶ *Charter of the British South Africa Company*, <http://www.rhodesia.me.uk/Charter.htm>, [z 09.01.2014].

¹⁷ *The principal field of the operations of the British South Africa Company (in this Our Charter referred to as "the Company") shall be the region of South Africa lying immediately to the north of British Bechuanaland and to the north and west of the South African Republic and to the west of the Portuguese Dominions. Ibidem.*

rem Frankiem Johnsonem (miał wtedy zaledwie 23 lata¹⁸) kontrakt na przeprowadzenie rekrutacji do słynnej Kolumny Pionierów (*Pioneer Column*), której zadaniem było wkroczenie i zajęcie obszaru zamieszkanego przez wspólnotę etniczną Shona, a określanego jako Mashonaland¹⁹, sąsiadującego bezpośrednio z królestwem Lobenguli²⁰. Przewodnikiem grupy został słynny myśliwy, a zarazem kupiec, Frederic Courteney Selous²¹. Po dotarciu do Mashonalandu osadnicy mieli dostać na własność po trzy tysiące akrów ziemi, jak również piętnaście działek do poszukiwania złota²². Grupa, która miała wyruszyć, została podzielona na dwie części. Pierwsza składała się ze stu osiemdziesięciu sześciu kolonistów oraz dziewiętnastu cywili. Druga natomiast, na czele której stał pułkownik E. G. Pennefather, miała stanowić wsparcie i składała się z policyjnych jednostek z Bechuanalandu (w 1884 r. utworzono *Bechuanaland Mounted Police*, a w 1885 r. *Bechuanaland Border Police*²³). W sumie było to około dwustu policjantów. Do tego należy dodać pracowników fizycznych, którzy głównie rekrutowali się z ludu Ngwato – co najmniej trzysta pięćdziesiąt osób. Kolumnie towarzyszyli osobiści przedstawiciele Cecila Rhodesa: dr Leander Starr Jameson oraz Archibald R. Colquhoun²⁴. Dwunastego września 1890 r. Kolumna Pionierów dotarła do *Harari Hill*, gdzie wywiesiła brytyjską flagę i rozpoczęła budowę fortu, który został nazwany nazwiskiem Lorda Salisbury, ówczesnego premiera Wielkiej Brytanii i jednocześnie sygnatariusza królewskiej koncesji zakładającej BSAC²⁵. Fort Salisbury z czasem rozbudował się do dużego miasta, które było stolicą kolonii, a po przyznaniu niepodległości zmieniło nazwę na Harare.

¹⁸ K. Markham, *Pionner Column of 1890*, <http://archiver.rootsweb.ancestry.com/th/read/SOUTH-AFRICA/1999-05/0927515595>, [z 09.01.2014].

¹⁹ Północno-zachodni historyczny obszar dzisiejszego Zimbabwe graniczącego z Zambią. Zob.: *Mashonaland*, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/367864/Mashonaland>, [z 14.01.2014].

²⁰ *An Abbreviated History of the British South Africa Police*, <http://bsap.org/hischronology.html>. [z 09.01.2014].

²¹ Zob.: R. D. Baldus, *Frederic Courteney Selous. The Man Teddy Roosevelt Called "The Greatest Big-game Hunter in the World"*, <http://www.wildlife-baldus.com/download/Pg88-93.pdf>, [z 23.04.2012].

²² H. Zins, *Historia Zimbabwe*, Warszawa 2003, s. 84.

²³ *An Abbreviated History of the British South Africa Police*, <http://bsap.org/hischronology.html>. [z 09.01.2014].

²⁴ A. Keppel-Jones, *Rhodes and Rhodesia. The White Conquest of Zimbabwe 1884–1902*, Montreal 1987, s. 164, <http://books.google.pl/books?id=UxHpQWTCCA4C&pg=PA164&lpg=PA164&dq=E.+G.+Pennefather+zimbabwe&source=bl&ots=rD4dRHn29F&sig=jqiUv8XjrC8lujshbWm0rzlwSdI&hl=pl&sa=X&ei=Bn-VT5u3N8HOsgb8xI2mBA&ved=0CCEQ6AEwAQ#v=onepage&q&f=false>, [z 09.01.2014].

²⁵ Zob.: P. S. Gerlake, *Pioneer Forts in Rhodesia 1890–1897*, "Rhodesiana", No. 12, September 1965, <http://rhodesianheritage.blogspot.com/2010/02/pioneer-forts-in-rhodesia.html>, [z 09.01.2014].

Tym samym nastąpiła aneksja wschodnich obszarów dzisiejszego Zimbabwe, czyli Mashonalandu. Jednakże Rhodes chciał zawładnąć całym obszarem i do tego dążył. Wydawało się oczywiste, że bez zbrojnej konfrontacji nie uda się zniszczyć królestwa Ndebele. Należy jednak pamiętać, że wśród kolonistów tendencje były raczej antywojenne, zwłaszcza że zawładnęli znacznymi obszarami bez jednego wystrzału. Sam pułkownik E. G. Pennefather pisał do Lobenguli, po tym jak Kolumna Pionierów wkroczyła na tereny Ndebele:

Jestem oficerem Królowej Anglii i mam rozkazy, by dojść do Mashonalandu, i tam zmierzam. Nie chcemy walczyć, chcemy tylko wydobywać złoto i wybieramy tę drogę, aby uniknąć twoich młodych mężczyzn, lecz jeśli nas zaatakują, to wiemy jak się bronić²⁶.

Z tego też powodu los królestwa Lobenguli został przesądzony dopiero trzy lata później. Około maja 1893 r. członkowie ludu Shona (zamieszkujący obszar Mashonalandu zajętego przez BSAC), działający pod przywództwem Gomary vel. Gomally, ukradli drut telegraficzny. BSAC wymierzyła im karę dostarczenia bydła, co też uczynili. Okazało się jednak, że było to bydło wcześniej ukradzione ludowi Ndebele. Leander Starr Jameson nakazał je oddać i przeprosił Lobengulę. Jakiś czas później sytuacja się powtórzyła. Rozgniewany król Ndebele wysłał około trzech tysięcy swoich wojowników przeciwko Shona oraz posłańca do pobliskiego Fortu Victoria. Ponieważ przybył on z opóźnieniem, a w walkach zginęła znaczna część wojowników obu wspólnot etnicznych, sytuacja zaczęła wymykać się spod kontroli. Lobengula nie przyjął od BSAC comiesięcznego subsydium i zarazem powołał pod broń sześć tysięcy swoich wojowników²⁷.

Koncentracja sił kolonialnych miała miejsce pod Iron Mine Hill, a dowództwo objął major Patrick Forbes²⁸. Siły kolonialne szacuje się na 700 osób²⁹. Przybyły one pod punkt koncentracyjny głównie z kierunku Fortu Salisbury i Fortu Victoria. Trzecia kolumna ruszyła na Bulawayo z kierunku południowego, a oprócz niewielkiego oddziału *Bechuanaland Border Police* znacznego wsparcia udzielił król Khama III z ludu Bamangwato (mogło to być nawet dwa tysiące wojowników, ale z powodu obawy przed ospą szybko się wycofali³⁰). Oddziały te miały do wykonania trzy za-

²⁶ Zob.: *Rhodesia*, <http://www.tothevictoriafalls.com/vfpages/rhodesias/rhodesia.html>, [z 09.01.2014].

²⁷ H. Zins, *Historia Zimbabwe*, Warszawa 2003, s. 89.

²⁸ R. C. Knight, *A 'Matabele War' Entire*, "The Journal of the Rhodesian Study Circle", 1987, http://www.fivenine.co.uk/family_history_notebook/background/rhodesia/matabele_war_letter.htm, [z 14.01.2014];

G. W. H. Knight-Bruce, *Memories of Mashonaland*, London 1895, http://anglicanhistory.org/africa/knight-bruce_mashonaland1895/10.html, [z 14.01.2014].

²⁹ *First Matabele War*, <http://www.sahistory.org.za/first-matabele-war>, [z 14.01.2014].

³⁰ Zob.: R. C. Knight, op.cit.;

The Early Days – Rhodesia, <http://www.freewebs.com/dudleywall/theearlydays.htm>, [z 14.01.2014];

danian: zlikwidować armię króla Ndebele, zająć stolicę królestwa Bulawayo oraz schwytać Lobengulę. W ten sposób zajęcie Matabelelandu przez Kompanię byłoby formalnością. Siły majora Forbesa natychmiast ruszyły w kierunku Bulawayo, przez osadników nazywanego wtedy Gubulawayo. Pierwsze poważne starcie nastąpiło po przekroczeniu przez kolonijne kolumny rzeki Shangani 24 października 1893 r. Po utworzeniu tak zwanego *laager* (bardzo podobnego do szyku wozowego taborytów – *Wagenburg*)

Mapa działań zbrojnych z 1893 r.

Źródło: <http://www.bsap.org/images/MatabeleWar.jpg>, [dostęp dn. 10.01.2014].

– *Wagenburg*) jednostki osadników starły się z ndebelskimi wojownikami, których liczbę szacuje się na 3,5 do 6 tysięcy³¹. Główne starcie miało miejsce 25 października 1893 r.³² Klęska Afrykańczyków była znacząca, głównie za sprawą wykorzystania karabinów maszynowych Maxim, które właśnie podczas tej wojny po raz pierwszy zostały użyte w warunkach bojowych³³. Straty szacuje się na 1,5 tysiąca zabitych, ale nie ma dokładnych danych. Za kluczową bitwę, przesądającą o klęsce ndebelskiego królestwa, uznaje się jednak starcie pod Bembesi³⁴ z 1 listopada 1893 r.

J. S. Olson, R. Shadle (red.), *Khama*, w: *Historical Dictionary of the British Empire*, Tom 2, Westport 1996, s. 623–624, <http://books.google.pl/books?id=f0VnzMelzm8C&printsec=frontcover&hl=pl#v=onepage&q&f=false>, [z 14.01.2014];

N. Parsons, *King Khama, Emperor Joe and the Great White Queen. Victorian Britain through African Eyes*, Chicago 1998, http://books.google.pl/books?id=BPotkOzZeGYC&pg=PA80&lpg=PA80&dq=first+matabele+war+khama&source=bl&ots=7Rr6cAEE_5&sig=YghQv6GC9OxfiJODPM7MatE0Gml&hl=pl&sa=X&ei=QIrVUpyzNsbY7AaA_IFY&ved=0CEMQ6AEwAw#v=onepage&q=first%20matabele%20war%20khama&f=false, [z 14.01.2014].

³¹ Zob.: *Shangani / 1893 / Matabele War*, w: T. Jaques (red.), *Dictionary of Battles and Sieges*, Tom 3, Westport 2007, s. 931–932, http://books.google.pl/books?id=tW_eEVbVxpEC&pg=PA931&dq=battle+of+shangani&hl=pl&sa=X&ei=wb3WUvDKFbDY4QTS6oGQDw&redir_esc=y#v=onepage&q=battle%20of%20shangani&f=false, [z 15.01.2014].

³² A. Keppel-Jones, *Rhodes and Rhodesia. The White Conquest of Zimbabwe 1884–1902*, Kingston 1983, s. 269, http://books.google.pl/books?id=UxHpQWTCCA4C&pg=PA671&dq=battle+of+shangani&hl=pl&sa=X&ei=wb3WUvDKFbDY4QTS6oGQDw&redir_esc=y#v=onepage&q=battle%20of%20shangani&f=false, [z 15.01.2014];

³³ Zob.: M. Blaabjerg, *Uhyret der sagde puh! puh! Maxim maskingeværets logistik i det mørkeste Afrika, fra Gordons fald til slaget ved Omdurman 1885–1898*, Syddansk 2007, <http://pl.scribd.com/doc/14690805/Uhyret-der-sagde-puh-puh-Speciale>, [z 10.01.2014].

³⁴ Zob.: I. Carruthers, *Shangani & Bembezi battle*, <http://archiver.rootsweb.ancestry.com/th/read/RHODESIAN-PIONEERS/2009-06/1244721982>, [z 10.01.2014].

W literaturze dość często podkreśla się odwagę wojowników Lobeguli, którzy przeprowadzili frontalny atak. Według niektórych danych dotyczących proporcji, do bitwy pod Bembesi Ndebele wystawili 80 tysięcy włóczników i 20 tysięcy strzelców (bardziej prawdopodobne jest, że było 2 tysiące włóczników i 4 tysiące strzelców³⁵) przeciwko zaledwie 700 kolonistom³⁶. Również w tym starciu decydujące okazały się karabiny maszynowe Maxim. Lobengula wiedział, że przegrał wojnę i podjął decyzję o spaleniu swej stolicy³⁷ oraz o niedopuszczeniu do tego, by go pojmano. Z tego też powodu Leander Starr Jameson postanowił wysłać grupy pościgowe za zbiegłym władcą Ndebele³⁸.

Strony konfliktu

Kilka słów w tym miejscu musimy poświęcić kolonistom, którym przyszło zmierzyć się z wojownikami Lobenguli. Zgodnie z artykułem 11 królewskiej koncesji ustanawiającej Brytyjską Kompanię Południowoafrykańską (BSAC), mogła ona w razie potrzeby, takiej jak zapewnienie pokoju i bezpieczeństwa, ustanawiać i utrzymywać siły policyjne³⁹. Tym samym władze Kompanii mogły tworzyć odpowiednie jednostki na północ od rzeki Limpopo. Podczas przemarszu Kolumny Pionierów liczba policjantów wynosiła 100 osób i byli to głównie dawni członkowie Policji Granicznej Bechuanalandu (*Bechuanaland Border Police-BBP*). BBP została utworzona⁴⁰ 4 sierpnia 1886 r. Z czasem skład sił policyjnych zwiększył się do 500 osób, lecz tuż przed wybuchem Pierwszej Wojny Matabele nie przekraczały one 150 osób⁴¹. Na ich miejsce powstało jednak kilka ochotniczych, lokalnych grup paramilitarnych, jak *Mashonaland Horse*, *Mashonaland Mounted Police* (policja konna) oraz *Mashonaland Constabulary* (policja okręgowa). Wybuch wojny spowodował, że siły kolonialne zwiększyły się do około tysiąca osób. Powstało też kilka nowych, ochotniczych jednostek, jak *Salisbury Horse*, *Victoria Rangers* i *Raaf's Rangers*. Wszystkie te jednostki stanowiły bazę dla utworzonej 29 grudnia

³⁵ R. I. Rotberg, *The Founder. Cecil Rhodes and the Pursuit of Power*, New York 1988, s. 442, http://books.google.pl/books?id=bS3mNUtGILoC&pg=PA442&dq=battle+of+shangani&hl=pl&sa=X&ei=wb3WUvDKFbDY4QTS6oGQDw&redir_esc=y#v=onepage&q=battle%20of%20shangani&f=false, [z 15.01.2014].

³⁶ *First Matabele War*, <http://www.sahistory.org.za/first-matabele-war>, [z 10.01.2014].

³⁷ Zob.: *Lobengula in a Trap. Not Believed that the Matabele King Can Escape*, "The New York Times", 3 listopad 1893, <http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?res=9905E2D7103BEF33A25750C0A9679D94629ED7CF>, [z 10.01.2014].

³⁸ Zob.: *Centenary of the Matabele War of 1893: Visit to the Laager Site near Iron Mine Hill, the Shangani Battlefield and Fort Gibbs*, Brochure No. 10, 1993, <http://www.memoriesofrhodesia.com/media/documents/MatabeleWar.pdf>, [z 10.01.2014].

³⁹ Art. 11, *Charter of the British South Africa Company*, <http://www.rhodesia.me.uk/Charter.htm>, [z 10.01.2014].

⁴⁰ *An Abbreviated History of the British South Africa Police*, <http://bsap.org/hischronology.html>, [z 10.01.2014].

⁴¹ H. Zins, *op. cit.*, s. 88.

1896 r. Brytyjskiej Policji Południowoafrykańskiej (*British South Africa Police – BSAP*)⁴².

Wydaje się, że ani Jameson ani Lobengula nie spodziewali się tak szybkich wojennych postępów. Sam władca Ndebele wycofał się ze stolicy do mniejszej miejscowości Umvutcha Kraal⁴³, gdzie dotarły do niego informacje o militarnej klęsce pod Bembesi. Po zdobyciu Bulawayo wielu dowódców ndebelskich wojowników (*inDuna*), takich jak Sikombo czy Umlugulu, sugerowało kapitulację, lecz dość brutalne działania pułkownika Gould-Adamsa na obszarze południowo-zachodnim od Bulawayo spowodowały, że sam Lobengula zaniechał wszelkich starań w celu zawarcia pokojowego porozumienia z osadnikami⁴⁴. Postanowił wyruszyć w kierunku rzeki Shangani, gdzie nadal były rozlokowane wierne królowi jednostki wojowników. Należy zauważyć, że w tym czasie Lobengula był już bardzo chory i prawdopodobnie bliski śmierci, o czym wiedział⁴⁵.

Sam Jameson nie miał pod swoim dowództwem żadnych regularnych sił zbrojnych. Większość policjantów – z tego typu jednostkami mamy tu do czynienia – to byli ochotnicy. Z tego powodu, a także po dość szybkich sukcesach pod Shangani i Bembesi, Jameson był pewien, że schwytanie Lobenguli będzie tylko formalnością.

Jednym z tych ochotników był właśnie Allan Wilson. Urodził się w 1856 r. w Szkocji. Uczęszczał do *Milne's Institute*, a w 1878 r. wyemigrował do Kolonii Przylądkowej, gdzie zaciągnął się do *Cape Mounted Rifles*. Walczył w wojnach z Zulusami oraz w tak zwanej Pierwszej Wojnie Burskiej, po czym został awansowany do stopnia sierżanta. Później wstąpił do *Basuto Police*, gdzie został porucznikiem. Zaciągnął się do pośpiesznie utworzonej grupy *Mashonaland Volunteers* w Forcie Victoria. Stopień majora uzyskał dopiero podczas Pierwszej Wojny Matabele⁴⁶. Należy w tym miejscu podkreślić, że jednym z nielicznych, który miał odpowiednie przeszkolenie wojskowe, był major Patrick William Forbes⁴⁷ i prawdopodobnie dlatego to on dowodził kolonialnymi oddziałami.

⁴² *Brief History of the Rhodesian Army*, <http://www.rhodesia.nl/briefhi1.htm>, [z 10.01.2014].

⁴³ Umvutcha Kraal w północnym Matabelelandzie, gdzie Lobengula podpisał traktat z Charlesem Ruddem, http://travelingluck.com/Africa/Zimbabwe/Matabeleland+North/_1105962_Umvutcha+Kraal.html, [z 12.01.2014];

Lobengula signs the Rudd Concession, <http://branchingout.brinkster.net/rhodesiantapestry/bulawayo.html>, [z 12.01.2014].

⁴⁴ F. C. Selous, *Sunshine and Storm in Rhodesia*, Juniper Grove 2007, s. 45, <http://books.google.pl/books?id=5YB7FvkMP1AC&printsec=frontcover&hl=pl#v=onepage&q&f=false>, [z 12.01.2014].

⁴⁵ P. Baxter, *Shangani Patrol*, <http://peterbaxterafrica.com/index.php/2011/08/13/the-shangani-patrol/>, [z 12.01.2014].

⁴⁶ *Major Allan Wilson*, <http://www.fochaberians.com/awilson.html>, [z 12.01.2014];

Allan Wilson, <http://www.findagrave.com/cgi-bin/fg.cgi?page=gr&GRid=100636640>, [z 12.01.2014].

⁴⁷ Forbes, *Major Patrick William*, w: W. H. Wills, D. Saffery pod red., *The Anglo-African Who's Who and Biographical Sketchbook 1907*, Jeppesstown 2006, s. 132, http://books.google.pl/books?id=HsSpvNOr7SEC&pg=PA132&dq=Patrick+Forbes+matabele&hl=pl&sa=X&ei=f8XWUtp7JuTw4QT1uIH4Bg&redir_esc=#v=onepage&q=Patrick%20Forbes%20matabele&f=false, [z 15.01.2014].

Allan Wilson

Źródło: http://www.bulawayo1872.com/history/wilson_last_stand_hammond.htm, [dostęp dn. 12.01.2014]

Członkowie patrolu (trzeci z lewej to major Wilson)
Źródło: <http://www.rhodesia.nl/shangani.htm>, [dostęp dn. 12.01.2014]

Kilka słów należy również poświęcić Lobenguli i ludowi Ndebele – zwanemu wówczas przez Europejczyków Matabele. Pierwsza połowa XIX wieku na południu Afryki, to okres licznych migracji i walk międzyplemiennych. Zwykło się go określać mianem „miażdżenie” (*mfecane*) lub „rozproszenie” (*difaqane*)⁴⁸. Jak podaje Peter Baxter, do bardziej dramatycznych wydarzeń przedkolonialnych dziejów Afryki Południowej należy zaliczyć właśnie „rozproszenie” członków Nguni z rodziny Bantu⁴⁹.

Ndebele, jako część Nguni⁵⁰, pierwotnie zamieszkiwali obszar między rzekami Vaal i Limpopo. Pod koniec XVIII wieku ekspansja Burów z południa doprowadziła do znacznych ruchów migracyjnych, których kulminacja nastąpiła w pierwszej połowie XIX wieku. Wraz z migracjami pojawiły się tendencje integracyjne.

⁴⁸ W literaturze przyjmuje się, że słowo *difaqane*, wywodzące się z języka sesotho znaczy „rozproszenie” (*the scattering of the people*). Natomiast Henryk Zins używa terminu *difaquane*, który tłumaczy jako „przymusowa migracja”.

Zob.: F. Frescura, *The Architecture of Southern Africa before the Difaqane*, <http://www.francofrescura.co.za/indigenous-architecture-difaqana.html>, [z 23.02.2014];

Difaqane / Mfecane Wars 1818–1835, <http://www.globalsecurity.org/military/world/war/mfecane.htm>, [z 23.02.2014];

H. Zins, *op. cit.*, s. 59.

⁴⁹ Ludy Bantu dzieli się na cztery grupy według kategorii lingwistycznej: Nguni, Sotho-Tswana, Venda i Tsonga. Nguni natomiast dzieli się na Północni Nguni oraz Południowi Nguni. Do Północnych Nguni zalicza się ludy Suazi, Zulusów oraz Ndebele.

Zob.: *Nguni*, <http://countrystudies.us/south-africa/46.htm>, [z 25.02.2014];

The Nguni, http://kruger2canyons.com/learningcentre/kruger_people_nguni.php, [z 25.02.2014];

P. Howcroft, *Nguni*, <http://www.sahistory.org.za/article/nguni>, [z 25.02.2014];

Bantu, <http://www.sahistory.org.za/article/bantu>, [z 25.02.2014].

⁵⁰ P. Baxter, *An introduction to the History of the amaNdebele*, <http://peterbaxterafrica.com/index.php/2011/03/18/an-introduction-to-the-history-of-the-amandebele/>, [z 24.02.2014].

Ich szczyt wiąże się z konfederacją niektórych terytoriów zwanych Mthethwa, na czele których stał Dingiswayo. Jego najważniejszym rywalem był Zwide, inny wybitny wódz, który przewodził konfederacji Ndwandwe. Po śmierci Dingiswayo po władzę sięgnął Czaka, nieślubny syn wodza jednego z plemion zuluskich. Pokonał Zwidego i zjednoczył wszystkie grupy etniczne między rzekami Tugela i Pongola, w tym Ndebele. Jego rządy w latach 1816–1828, doprowadziły do stworzenia scentralizowanego królestwa zuluskiego. Czaka został zamordowany w 1828 r. przez dwóch przyrodnych braci. Jeden z nich, Dingane przejął władzę⁵¹.

Historia powstania królestwa Ndebele ściśle wiąże się z postacią Mzilikazi ka-Mashobane (ur. ok. 1790, zm. 9 września 1869), którego uznaje się za założyciela tego państwa. Jego ojcem był Matshobana z dynastii Khumalo, a matką córka Zwidego. Wzrost zuluskiej aktywności spowodował, że Mzilikazi podjął decyzję o wyjeździe z Ndwandwe do Czaki i poddaniu się jego władzy. W ten sposób wojna stała się stylem życia Mzilikaziego, a Czaka został jego bliskim przyjacielem⁵². Przyjmuje się, że niesprawiedliwy podział wojennych łupów spowodował konflikt między Mzilikazim a Czaką. Nie do końca jest jasne, kto bardziej zawinił. W literaturze można też spotkać się z tezą, że wzrost popularności Mzilikaziego spowodował, iż Czaka poczuł się zagrożony. Wiadomym jest, że około 1821 r. Mzilikazi z grupą liczącą kilkaset kobiet i mężczyzn opuścił obszar władany przez Czakę i odmówił przekazania mu bydła na znak hołdu⁵³. Przez prawie dwie dekady to „wędrujące królestwo”⁵⁴ powiększało się poprzez wchłanianie członków podbitych ludów, rozrastając się w kierunku rzeki Limpopo, aż po południową część dzisiejszego Zimbabwe⁵⁵.

Na uwagę zasługuje opis sposobu działania Mzilikaziego i jego ludzi w okręgu Cashan, autorstwa D. G. van der Byla⁵⁶. Był to jeden z etapów ich wędrówki na teren Wyżyny Zimbaweńskiej. W roku 1823 na obszar Transwalu napłynęły grupy

⁵¹ H. Zins, *op. cit.*, s. 58 – 59.

⁵² P. Howcroft, *King Mzilikazi*, <http://www.sahistory.org.za/people/king-mzilikazi>, [z 25.02.2014]; *Mzilikazi, King and Founder of the Ndebele Nation*, <http://www.bulawayo1872.com/history/mzilikazi.htm>, [z 25.02.2014];

P. Baxter, *Mzilikazi*, <http://peterbaxterafrica.com/index.php/2011/03/22/mzilikazi/>, [z 25.02.2014].

⁵³ *Swazi, Sotho and Ndebele States*, <http://countrystudies.us/south-africa/10.htm>, [z 25.02.2014].

⁵⁴ Zob.: R. K. Rasmussen, *Migrant Kingdom: Mzilikazi's Ndebele in South Africa*, Michigan 1978, http://books.google.pl/books/about/Migrant_Kingdom.html?id=M2QfAAAAMAAJ&redir_esc=y, [z 25.02.2014].

⁵⁵ Zob.: P. Baxter, *Ndebele Exodus from Zululand*, <http://peterbaxterafrica.com/index.php/2011/03/25/ndebele-exodus-from-zululand/>, [z 24.02.2014];

P. Baxter, *An introduction to the History of the amaNdebele*, <http://peterbaxterafrica.com/index.php/2011/03/18/an-introduction-to-the-history-of-the-amandebele/>, [z 24.02.2014];

The Matabele Kingdom: Ndebele Tribe, <http://www.bulawayo1872.com/history/ndebele.htm>, [z 25.02.2014].

⁵⁶ D. G. van der Byl, *The Cashan Country. A century and a half ago*, „Pretoriana”, nr 77/78, wrzesień/grudzień 1978, s. 3–12, w: http://www.up.ac.za/dspace/bitstream/2263/14175/9/001_Titelblad-p010.pdf [z 12.12.2013].

kierowane przez Mzilikaziego, które chciały uwolnić się spod panowania Zulusów i ich króla, Czaki.

W 1824 r. wódz Mzilikazi i jego wojownicy dokonali licznych najazdów na obszar przylegający do rzeki Olifants. W następnym roku z powodu suszy, strachu przed atakiem Czaki i pogłosek o bogactwie bydła i zboża na obszarze Cashan, wraz ze swymi ludźmi ruszył zachodnim szlakiem do Rustenburg. Tam też miał jakoby atakować każdego, kto sprzeciwił się jego woli. Wtedy właśnie jego lud zaczęto nazywać Matabele, czyli „ludźmi, którzy ukryli się za dużymi tarczami ze skóry wołowej przed włóczykami wrogów”⁵⁷.

Samo społeczeństwo Ndebele składało się z trzech głównych grup. Arystokrację stanowili Zansi, którzy byli potomkami ludu Nguni. Drugą grupę określano mianem Enhla. Wywodzili się oni z ludów podbitych w trakcie migracji z Afryki Południowej do Zimbabwe. Byli to Sotho, Tswana, Kora oraz Griqua. Trzecia grupa to Holi / Hole lub Lozwi, czyli zasymilowani Shona⁵⁸. Na początku istnienia „wędrującego królestwa” Zansi byli najważniejsi. Z czasem to się zmieniło na korzyść drugiej i trzeciej grupy, które w literaturze często określa się jednym terminem. Zins używa nazwy Enhla, Sabelo Ndlovu–Gatsheni natomiast bardziej ogólnego terminu Ama-Hole⁵⁹. Chodzi o ludy, które zostały podbite i zasymilowane. Z czasem stała się to grupa dominująca wśród Ndebele, która osłabiła wpływ Zansi⁶⁰.

Wielki Trek spowodował, że około 1837 r. Ndebele musieli udać się na północ i przekroczyć rzekę Limpopo, wkraczając na Wyżynę Zimbabweńską⁶¹. Mzilikazi zajął południowo-zachodnią część Zimbabwe i anektował istniejące tam królestwo Czangamire. Miejscowi Shona ulegli asymilacji – musieli płacić trybut i przysyłać rekrutów⁶².

Podobnie jak Zulusi, Ndebele skupiali się na sformowaniu znacznych sił zbrojnych. W różnych częściach zajętej Wyżyny budowano osady wojskowe (*ama-*

⁵⁷ W 1829 r., na dworze Mzilikaziego pojawiło się dwóch myśliwych szkockiego pochodzenia: Robert Schoon oraz William McLuckie. Szukali głównie kości słoniowej. Mzilikazi miał być pod wielkim wrażeniem „grzmiących kijów”, czyli broni palnej. Wraz z rozpoczęciem się Wielkiego Treku w 1836 r., starcia miały miejsce coraz częściej – między Afrykańczykami a Burami oraz między wojownikami Mzilikaziego i Dingane.

Ibidem.

⁵⁸ H. Zins, *op. cit.*, s. 59 – 60;

The Matebele Social Structure Under Mzilikazi and Lobengula, http://www.bulawayo1872.com/history/ndebele_SocialStructure.htm, [z 25.02.2014].

⁵⁹ S. J. Ndlovu–Gatsheni, *Who Ruled by the Spear? Rethinking the Form of Governance in the Ndebele State*, „African Studies Quarterly”, Vol. 10, 2008, w: <http://africa.ufl.edu/asq/v10/v10i2a4.htm> [z 12.07.2013].

⁶⁰ Z upływem czasu jedynym elementem, który stanowił ich tożsamość było nazwisko (*isibongo*), takie jak Mkhize, Sithole czy Gumede. Niektórzy uważają, że owa otwartość na podbite ludy i ich przyjmowanie w szeregi Ndebele, były pierwszym objawem demokratyzacji (David Beach).

Ibidem, s. 5.

⁶¹ Zob.: *Ndebele*, <http://www.sahistory.org.za/people-south-africa/ndebele>, [z 25.02.2014].

⁶² H. Zins, *op. cit.*, s. 59.

Khanda) obsadzone przez wojowników zgrupowanych w jednostkach wojskowych (*iButho*)⁶³. Pozycja króla była bardzo silna. Stał on na czele sił zbrojnych, a jego władza opierała się na własności bydła i łupach wojennych. Samo posiadanie ziemi u Ndebele nie miało wielkiego znaczenia. Zajęte terytorium było podzielone na prowincje, na czele których stał wódz (*izinduna / inDuna*). Wodzowie dowodzili lokalnymi siłami zbrojnymi. Ten wojskowy system organizacyjny stosowano w czasie wojny oraz pokoju. Prowincjonalni wodzowie byli mianowani, a nie dziedziczni. Ponadto, król posiadał swoje własne oddziały. Pełnił również funkcje sędziowskie i ustanawiał prawo. Jednoczył wszystkich Ndebele. Szacuje się, że w każdej chwili lud był w stanie wystawić około 20 tysięcy wojowników⁶⁴.

W 1868 roku zmarł Mzilikazi i zastąpił go młody, energiczny Lobengula, który – na podstawie dostępnych źródeł – miał być świetnym wodzem. Rozumiał, że kontakty z Europejczykami są nieuniknione, ale nie zezwalał swoim poddanym przechodzić na chrześcijaństwo.

Chciał przez to utrzymać jedność w swoim państwie, co mu się udawało. Z czasem sytuacja zmusiła go do podpisywania kolejnych porozumień z kolonistami. Problemy finansowe oraz fakt, że od południa na ziemi Ndebele zaczął napierać, współpracujący z Brytyjczykami, wódz plemienia Baman-gwato o imieniu Khama III (posiadał broń palną, a także konie) spowodowały, że Lobengula potrzebował wsparcia sąsiadów pochodzenia

Lobengula

Źródło: http://www.africafederation.net/Matabeleland_History.htm, [dostęp dn. 12.01.2014].

<http://www.bulawayo1872.com/nkosi/?p=246>, [dostęp dn. 12.01.2014].

⁶³ Słowo *iButho* (liczba mnoga *amaButho*) jest zuluską nazwą na pułk lub grupę wojowników utworzoną według kryterium wiekowego. Dzieli się na mniejsze jednostki *iViyo / amaViyo*. Wspomniani *iButho* stacjonują w *iKhanda* (l. mn. *amaKhanda*), czyli w rozbudowanych i samowystarczalnych koszarach.

Zob.: J. Rickard, *Zulu Impi*, http://www.historyofwar.org/articles/weapons_zulu_imp.html, [z 23.02.2014];

iButho, <http://africanhistory.about.com/library/glossary/bldef-iButho.htm>, [z 23.02.2014];

iViyo, <http://africanhistory.about.com/library/glossary/bldef-iViyo.htm>, [z 23.02.2014];

iKhanda, <http://africanhistory.about.com/library/glossary/bldef-iKhanda.htm>, [z 23.02.2014];

R. Vigne, *South Africa*, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/555568/South-Africa/44063/The-Delagoa-Bay-slave-trade#toc44064>, [z 23.02.2014].

⁶⁴ H. Zins, *op. cit.*, s. 60–61.

europiejskiego. Ci zaś, wraz z wybuchem diamentowej gorączki, dążyli jedynie do zajęcia ndebelskich ziem⁶⁵.

Między królem a prowincjonalnymi wodzami istniał urząd pośrednika, określane również jako *inDuna* (l. mn. *izinduna*). W czasie Pierwszej Wojny Matabele urząd ten pełnił Mjaan / Mtjane, człowiek o sporym doświadczeniu wojskowym, który był świadkiem klęsk pod Shangani i Bembesi. Po opuszczeniu Bulawayo przez króla jego zadanie polegało na zapewnieniu ochrony władcy. Wydaje się, że rozumiał, iż w kolejnym starciu z wrogiem należy wybrać rozsądną taktykę, gdyż stosowana nie zmieniła się od czasów Czaki i była nieskuteczna. W tej sytuacji to jemu przypadło zmierzyć się z Forbesem i Wilsonem⁶⁶.

Grupa pościgowa majora Forbesa i patrol majora Wilsona

Odpowiedź Lobenguli na list Jamesona nadeszła 11 listopada 1893 r. i była niejednoznaczna. Nie było w niej zapowiedzi kapitulacji i miała na celu jedynie zapewnienie dodatkowego czasu niepokonanym jeszcze oddziałom wiernym królowi⁶⁷. Administrator z ramienia BSAC 14 listopada 1893 r. zarządził, by major Forbes zgromadził odpowiednie siły (320 ochotników z Fortu Salisbury i Victoria oraz 150 członków *Bechuanaland Border Police* i *Raaff's Rangers*), które przechwyciłyby uciekającego władcę Ndebele i w miarę możliwości, rozproszyły wciąż liczne królewskie siły⁶⁸.

Major Forbes rozpoczął natychmiast wykonywać zadanie. Jako brytyjski oficer wymagał od podkomendnych wojskowej dyscypliny. Ci natomiast byli policjantami i ochotnikami, nie mieli zatem odpowiedniego przygotowania. Ponadto w tym czasie spadła znaczna ilość deszczu, co utrudniało przemarsz. Upadające morale spowodowało wzrost niezadowolenia w oddziałach, które już uważały się za zwycięzców. Forbes co chwilę musiał zarządzać postój, co przełożyło się na tempo

⁶⁵ Zob.: Sir H. Birchenough pod red., *The British South Africa Company. Historical Catalogue & Souvenir of Rhodesia*, Johannesburg 1936–1937, <http://bsac.greatnorthroad.org/bsac.pdf>, [z 12.01.2014];

A. Okoth, *A History of Africa. African Societies and the Establishment of Colonial Rule, 1800 – 1915*, Nairobi 2006, <http://books.google.pl/books?id=6knAMseFPpIC&printsec=frontcover&hl=pl#v=onepage&q&f=false>, [z 12.01.2014];

H. Hensman, *A History of Rhodesia*, London 1900, <http://www.rhodesia.nl/hensman.pdf>, [z 12.01.2014];

King Lobengula Khumalo of the Matabele, <http://www.bulawayo1872.com/history/lobengula.htm>, [z 12.01.2014].

⁶⁶ P. Baxter, *Shangani Patrol*, <http://peterbaxterafrica.com/index.php/2011/08/13/the-shangani-patrol/>, [z 12.01.2014].

⁶⁷ *Usłyszałem wszystko, co powiedziałeś, więc przyjdę, ale pozwól że spytam, gdzie są moi ludzie, których wysłałem na Przylądek, jak Maffett, Jonny i James, i trzech następnych – Gobogobo, Mantose i Goebo. A jeżeli przyjdę, to gdzie będzie dla mnie dom, bo wszystkie moje domy spalone. Jak tylko przyjdą moi ludzie, których wysłałem, to ja też przyjdę.*

W. D. Gale, *Pursuit of Lobengula*, 1958, <http://www.rhodesia.nl/shangani.htm> [z 16.01.2014].

⁶⁸ *Ibidem*.

operacji. Poza tym dowódca coraz częściej spierał się ze swoimi podwładnymi. Jednym z nich był major Allan Wilson, a drugim Pieter Raaff, dowodzący ochotniczym oddziałem *Raaff's Rangers*. Forbes chciał kontynuować pościg, natomiast Wilson i Raaff, w oparciu o informacje uzyskane od uchodźców dotyczące ndebelskich mobilizacji na południu, sugerowali odwrót i przegrupowanie. Stało się na kontynuowaniu zadania, lecz z dodatkowymi działaniami zabezpieczającymi przed okrążeniem. Ten spór powracał, co skutkowało podjęciem przez Forbesa decyzji o odwołaniu 23 listopada do Inyati/Inyathi, położonego 60 km na północny-wschód od Bulawayo. Wraz z pogorszeniem pogody i coraz gorszymi nastrojami oddziały wycofały się do Shiloh Mission⁶⁹, gdzie oczekiwały na dostawy i nowe rozkazy⁷⁰.

W związku z wyraźnym konfliktem co do dalszych działań, większość ochotników z Salisbury opuściła szeregi. To znacząco nadwyrężyło pozycję Forbesa jako głównodowodzącego. W Shiloh Mission pobrał racje żywnościowe, które powinny wystarczyć na dwanaście dni i kontynuował zadanie schwywania Lobenguli. Wyruszył 25 listopada, mając do dyspozycji zaledwie 290 policjantów (z 470 na początku operacji). Wkrótce liczba ta zmniejszyła się do 160 z powodu problemów podczas transportu wozów wykorzystywanych do taktyki *laager*. Forbes miał również do dyspozycji dwa karabiny maszynowe typu Maxim⁷¹.

Grupa Forbesa ponownie ruszyła w kierunku północnym, lecz marsz był utrudniony ze względu na deszcze oraz mgłę. Ponadto mieszkańcy mijanych wiosek sugerowali o znacznych ndebelskich siłach, które zbierają się na południu bądź poruszają się równoległe do kolumny. O ile oficerowie podejrzewali, że jest to błąd, o tyle wśród policjantów można było wyczuć stres. Według źródeł, 1 grudnia grupa Forbesa była tylko kilka kilometrów za królem Lobengulą. W tym samym czasie królewski *inDuna* Mjaan zebrał większość wojowników z nad rzeki Shangani i obserwował postępy grupy Forbesa, jak również kierunek przejazdu ndebelskiego władcy. Wydaje się, że Lobengula miał posłużyć za przynętę, a celem miało być zmuszenie kolonialnej policji do przekroczenia rzeki i uniemożliwienie odwrotu, czy możliwości podesłania posiłków. Trzeciego grudnia 1893 r. około godziny 3 po południu oddziały Forbesa rozbiły obóz w stylu *laager* na południowym brzegu rzeki Shangani, 40 kilometrów na północny-wschód od wsi Lupane⁷². Informacje były precyzyjne – ścigany władca jest niedaleko. Forbes planował skupić się chwilowo na zabezpieczeniu pozycji i po przegrupowaniu, zaatakować z samego

⁶⁹ *Shiloh Mission*, <http://mapcarta.com/26990128>, [z 12.01.2014].

⁷⁰ R. Marston, *Own Golas*, London 2009, s. 76–77, http://books.google.pl/books?id=QhCzRKAQIcIC&pg=PA81&dq=shangani+patrol&hl=pl&sa=X&ei=FgHYUr6hN-TW7Qbm7oGgBA&redir_esc=y#v=onepage&q=shangani%20patrol&f=false, [z 16.01.2014].

⁷¹ P. Baxter, *The Shangani Patrol*, <http://peterbaxterafrica.com/index.php/2011/08/13/the-shangani-patrol/>, [z 16.01.2014].

⁷² *Shangani Patrol*, http://www.absoluteastronomy.com/topics/Shangani_Patrol, [z 13.01.2014].

rana. Wilson i Raaff mieli zostać w obozie, a Forbes z niewielką grupą spróbować schwycić Lobengulę. Taki plan spotkał się ze sprzeciwem. Raaff i Forbes podobno bardzo ostro się pokłócili. Kiedy oburzony Raaff opuścił namiot dowodzenia, Wilson spokojnie przedstawił alternatywny plan wyruszenia z niewielką grupą na zwiad i dokładnego ustalenia miejsca przebywania władcy Ndebele. W miarę możliwości chciał go pojmać, lecz głównym zadaniem miał być zwiad. Z nieznanych przyczyn Forbes przystał na ten pomysł, lecz należy pamiętać, że rozkaz był niejednoznaczny, co mogło mieć wpływ na późniejsze działania Wilsona⁷³.

Major Allan Wilson osobiście dobrał dwunastu policjantów, a sześciu oficerów zgłosiło się na ochotnika. Forbes przydzielił do patrolu dwóch amerykańskich zwiadowców: Fredericka Russella Burnhama⁷⁴ oraz Pearlę „Pete’a” Ingrama. W sumie dwadzieścia jeden osób wyruszyło na patrol⁷⁵. Z perspektywy czasu należy uznać, że podobny wypad miałby sens 1 grudnia i być może zakończyłby się sukcesem. Trzeciego grudnia 1893 r. król Lobengula był już w bezpiecznym miejscu, a informacje celowo przekazywane grupie pościgowej Forbesa miały pomóc w przygotowaniu zasadzki. Z drugiej zaś strony, królewski *inDuna* Mjaan planował zaatakować cały oddział Forbesa po drugiej stronie rzeki. Z tego też powodu Wilson bez przeszkód przekroczył Shangani i prawdopodobnie sądził, że w okolicy nie ma większych skupisk ndebelskich wojowników.

Patrol majora Wilsona miał przeprowadzić tylko kilkukilometrowy zwiad, lecz nadszycająca noc oraz doniesienia o tym, że obóz Lobenguli jest niedaleko spowodowały, że dowódca podjął decyzję, która miała wpływ na los całego oddziału – nie powrócono do głównych sił Forbesa, tylko rozbito obóz na wrogim obszarze pośród drzew. Jakiś czas później Wilson odesłał sierżanta Judge’a oraz kaprala Ebbage’a do obozu, by poinformowali, że natrafił na ślad Lobenguli, perspektywy jego schwytania są obiecujące, i że na noc nie wróci⁷⁶. Jednocześnie poprosił o przysłanie posiłków. Forbes przyjął to do wiadomości, ale główne działania planował na dzień następny – chodziło o schwytanie króla i powrót z nim do Bulawayo. W tym samym momencie do majora Forbesa dotarły informacje, że rozpoznanie było błędne, a na tym obszarze kilka tysięcy ndebelskich wojowników planuje atak. Tym samym patrol Wilsona był najbardziej zagrożony. Forbes

⁷³ P. Baxter, *The Shangani Patrol*, <http://peterbaxterafrica.com/index.php/2011/08/13/the-shangani-patrol/>, [z 16.01.2014].

⁷⁴ Zob.: P. Van Wyk, *Burnham. King of Scouts. Baden-Powell's Secret Mentor*, Trafford 2003, s. 132, http://books.google.pl/books?id=iOXmRapktoC&printsec=frontcover&dq=shangani+patrol&hl=pl&sa=X&ei=aQPYYUqLSOsOw7AaPzYCoAQ&redir_esc=y#v=onepage&q=shangani%20patrol&f=false, [z 16.01.2014].

⁷⁵ R. Marston, *Own Golas*, London 2009, s. 78, http://books.google.pl/books?id=QhCzRkKaQIcIC&pg=PA81&dq=shangani+patrol&hl=pl&sa=X&ei=FgHYUr6hN-TW7Qbm7oGgBA&redir_esc=y#v=onepage&q=shangani%20patrol&f=false, [z 16.01.2014].

⁷⁶ P. Baxter, *The Shangani Patrol*, <http://peterbaxterafrica.com/index.php/2011/08/13/the-shangani-patrol/>, [z 16.01.2014].

jednak nie zmienił swej taktyki, gdyż do końca liczył, że zgodnie z planem Wilson wróci do obozu przed zapadnięciem zmierzchu. Inną kwestią była jawnie okazywana wzajemnie niechęć obu majorów. Na uwagę zasługuje fakt, że noc z 3 na 4 grudnia była bardzo deszczowa. Wilson przekraczał rzekę Shangani, gdy miała niski poziom, natomiast Forbes, gdy poziom był wysoki. Sytuacja grupy Wilsona była coraz gorsza⁷⁷.

Okolo godziny 21. do majora Forbesa przybyło trzech członków zwiadu Wilsona (kapitan Napier, policjant J. Robertson oraz jeszcze jeden policjant) z informacją, że natrafili na obóz Lobenguli⁷⁸. Nie wyrazili jednak wyraźnej prośby o wsparcie. Być może Wilson sam chciał schwytac Lobengulę i przypisać sobie zwycięstwo. Prawdopodobnie to Napier poprosił o posiłki, mimo że poziom rzeki był już wysoki⁷⁹. Wydaje się, że Mjaan pozwolił na swobodne poruszanie się między mniejszą grupą Wilsona a większą Forbesa, licząc na to, że więcej osadników wpadnie w jego pułapkę. W tym czasie Forbes podjął decyzję o wzmocnieniu Wilsona 20 policjantami, na czele których postawił kapitana Henry'ego Borrowa. Raaff oficjalnie zaprotestował. Borrow dotarł do Wilsona o 1. w nocy 4 grudnia 1893 r. – bez dodatkowych karabinów maszynowych typu Maxim – w momencie, w którym dowódca patrolu wiedział, że źle oszacował ndebelskie siły. Major Wilson podjął decyzję o kontynuowaniu pościgu za królem Ndebele⁸⁰. Wydaje się, że bardzo liczył na morale swoich ludzi oraz przewagę techniczną. Do tej chwili przewaga liczebna wojowników Ndebele nie miała wpływu na przebieg wojny. Należy pamiętać, że gdyby rankiem 4 grudnia Wilson zdecydował się na odwrót w kierunku obozu Forbesa, to prawdopodobnie bezpiecznie dotarłby na południowy brzeg rzeki, gdzie znajdowały się pozostałe siły kolonialne.

Patrol skierował się do miejsca, gdzie poprzedniego dnia wieczorem rzekomo widziano obóz Lobenguli. Tam też miał miejsce pierwszy atak ndebelskich wojowników, który został odparty. Jeden policjant został ranny i stracono konia. Wtedy zapadła decyzja o odwołaniu oraz wysłaniu amerykańskich zwiadowców i australijskiego policjanta W. Goodinga do Forbesa z prośbą o wsparcie⁸¹. Dalsze informacje co do poczynań patrolu są niejasne, gdyż nikt nie przeżył. Prawdopodobnie wycofał się powoli w kierunku obozu Forbesa, będąc pod ciągłym ostrzałem i atakami ndebelskich wojowników. Walka trwała aż do zachodu słońca.

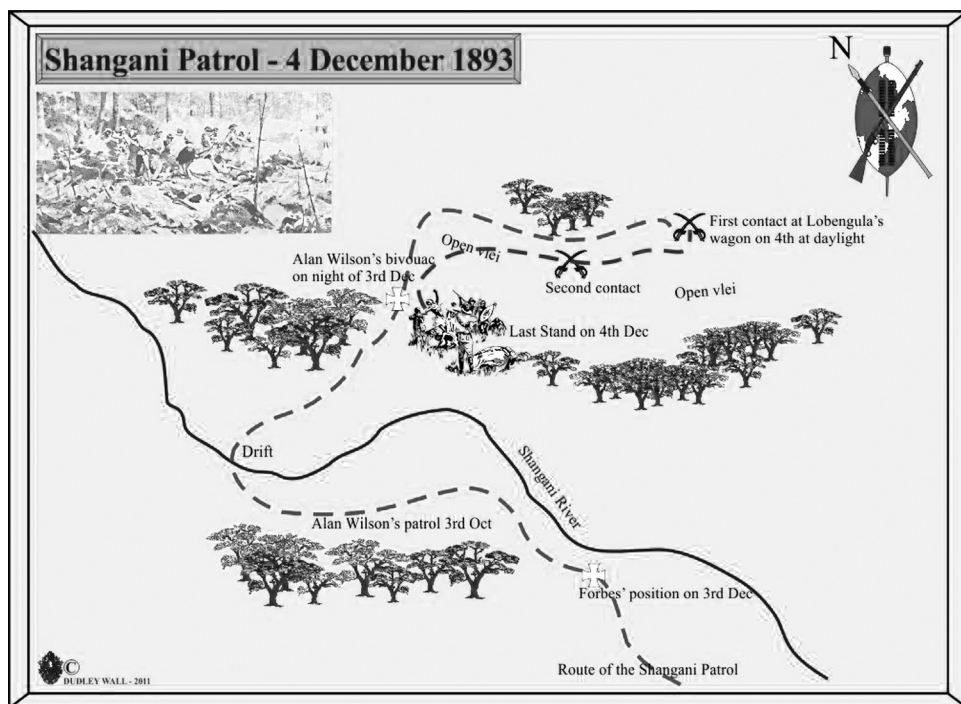
⁷⁷ *Ibidem*.

⁷⁸ *Shangani Patrol*, http://www.absoluteastronomy.com/topics/Shangani_Patrol, [z 10.01.2014].

⁷⁹ P. Baxter, *The Shangani Patrol*, <http://peterbaxterafrica.com/index.php/2011/08/13/the-shangani-patrol/>, [z 16.01.2014].

⁸⁰ W. D. Gale, *Pursuit of Lobengula*, 1958, <http://www.rhodesia.nl/shangani.htm>, [z 16.01.2014].

⁸¹ R. Marston, *Own Golas*, London 2009, s. 80, http://books.google.pl/books?id=QhCzRkaQIcIC&pg=PA81&dq=shangani+patrol&hl=pl&sa=X&ei=FgHYUr6hN-TW7Qbm7oGgBA&redir_esc=y#v=onepage&q=shangani%20patrol&f=false, [z 16.01.2014].

Przemarsz oddziału majora Wilsona

Źródło: <http://www.freewebs.com/dudleywall/theearlydays.htm>, [dostęp dn. 06.01.2014].

Forbes nie zmieniał planów przez całą noc i główne siły wraz z artylerią planował przerzucić na drugi brzeg rzeki o świcie, ale poranny atak sił Ndebele znacznie opóźnił realizację tego planu. Zwiad majora Wilsona mógł liczyć nawet czterdzieści dwie osoby, ale w momencie decydującego starcia było ich zaledwie trzydziestu siedmiu. W trakcie walk dowódca wysłał trzech policjantów do Forbesa z prośbą o pomoc, ale było już za późno.

Po odparciu wojowników Ndebele major Patrick Forbes próbował znaleźć patrol Wilsona, lecz wysoki poziom rzeki Shangani uniemożliwił jej przekroczenie. Dowódca podjął decyzję o odwrocie do Bulawayo, który trwał dwa tygodnie. W jego trakcie kolumna była sześciokrotnie atakowana. Silne deszcze oraz braki zaopatrzeniowe spowodowały, że morale wśród policjantów było bardzo niskie, a dowództwo faktycznie objął Pieter Raaff. 18 grudnia 1893 r. grupa pościgowa wkroczyła do Bulawayo, gdzie przywitała ją cisza⁸².

⁸² Zob.: R. Marston, *Own Goals. National pride and defeat in war: the Rhodesian experience*, Northampton 2010, s. 82–83, http://books.google.pl/books?id=QhCzRKAQIcIC&pg=PA83&dq=Own+Goals+%E2%80%93+National+pride+and+defeat+in+war:+the+Rhodesian+experience&hl=pl&source=gbs_toc_r&cad=4#v=onepage&q&f=false, [z 13.01.2014].

Lobengula udał się na północny-wschód swojego królestwa, gdzie zmarł z powodu powikłań po ospie⁸³ z 22 na 23 stycznia 1894 roku. Mjaan, który przejął władzę, zwołał zgromadzenie wodzów, zwane *indaba*, i zaproponował rozejm. Pod koniec lutego wodzowie Ndebele spotkali się z przedstawicielem BSAC, Jimmy Dawsonem i zaaprobowali pokój. Jednocześnie poinformowali, gdzie znajdują się ciała członków patrolu Wilsona. Tym samym władza Kompanii nad całym obszarem dzisiejszego Zimbabwe stała się faktem⁸⁴.

Wpływ wydarzeń znad rzeki Shangani na kulturę

Wydarzenia z 4 grudnia 1893 r. miały swoje odbicie w kulturze, zwłaszcza rodezyjskiej. Jeden z bardziej znanych piosenkarzy południowoafrykańskich pochodzenia europejskiego, John Edmond, napisał piosenkę pod tytułem *Shangani Patrol*. Przytaczam te fragmenty utworu, w których autor opiewa bohaterstwo członków patrolu:

Jego żołnierze byli lojalni / Jego żołnierze byli młodzi / Podąжали za Allanem Wilsonem ku zachodzącemu słońcu / Pochodzili z wielu krajów i z wielu odległych lądów / Podąжали za Wilsonem – urodzonym żołnierzem;

Chór (refren): W górę Washangani, i w dół po drugiej stronie / W górę Washangani, gdzie zmarł Allan Wilson;

Armia Matabelów kierowała się na północ / Major Forbes chciał za nimi nadążyć ze wszystkich sił / Lecząc docierając do Shangani, szerokiej rzeki Shangani / Wysłał Wilsona i jego ludzi na zwiad na drugą stronę rzeki;

Chór (refren);

Przez zielony Las Makone, za pierzchającymi Matabele / Amerykański tropiciel Burnham powiedział 'Nie mogą być daleko' / Ale Wilson i jego oddział zostali otoczeni nocą / Wilson rzekł do ochotników: 'Zatrzymamy się i będziemy walczyć;

Chór (refren);

Stojąc na koniach w kręgu zaśpiewali "Boże chroń Królową" / I trzydziestu czterech młodych żołnierzy nigdy więcej nie widziano / Zabili dziesięciokrotnie więcej wrogów niż ich było; znajdują się na liście zasłużonych / Więc zdejmij z wolna kapelusz na cześć Patrolu Shangani;

Chór x2 (refren)⁸⁵.

⁸³ Zob.: D. R. Hopkins, *The Greatest Killer. Smallpox in History*, Chicago 1983, s. 191, http://books.google.pl/books?id=z2zMKsc1Sn0C&pg=PA170&hl=pl&source=gbp_toc_r&cad=4#v=onepage&q&f=false, [z 13.01.2014].

⁸⁴ F. R. Burnham, *Scouting on Two Continents*, New York 1926, s. 107–109, <http://www.thedump.scoutscan.com/scouting2cont.pdf>, [z 13.01.2014].

⁸⁵ *His troopers, they were loyal / His troopers, they were young / They'd follow Allan Wilson to the setting of the sun / They were hands from many lands, and many a distant shore / They would follow Wilson – a soldier to the core;*

Chór (refren): Up the Washangani, and down the other side / Up the Washangani, where Allan Wilson died;

Wydarzenia znad Shangani stały się także inspiracją dla kinematografii. Już w 1899 r. powstał krótki, niemy, czarno-biały film pod tytułem *Major Wilson's Last Stand* (Ostatni Bastion Majora Wilsona). Scenariusz powstał w oparciu o sztukę Franka E. Filisa „*Savage South Africa*” (Dzika Afryka Południowa). W tym filmie ndebelskich wojowników zagrali Zulusi z Natalu, a króla Lobengulę zagrał jego syn, Peter Lobengula⁸⁶.

Największą produkcją filmową w dziejach Rodezji był obraz *Shangani Patrol* z 1970 r. w reżyserii Davida Millina. Ze względów technicznych został on zrealizowany przez *RPM Film Studios* z siedzibą w Republice Południowej Afryki. W całości nakręcono go na terenie ówczesnej Rodezji Południowej, w okolicach Bulawayo. Jako podstawę scenariusza przyjęto książkę *A Time To Die* z 1968 r. autorstwa Roberta Cary'ego. Była to największa produkcja filmowa w dziejach Rodezji⁸⁷.

Jakiś czas po wydarzeniach z 4 grudnia 1893 r. na wzgórzach Matopos Hills wybudowano okazały obelisk upamiętniający rodezyjskich bohaterów patrolu Wilsona. Nazwano go *The Shangani Memorial* (Pomnik Shangani). Znajduje się on na obszarze obecnego Parku Narodowego Matobo (*Matobo Hills National Park*)⁸⁸.

Henryk Zins, najbardziej znany w Polsce badacz dziejów Zimbabwe, podaje, że oddziały BSAC w Pierwszej Wojnie Matabele straciły 63 osoby, co stanowiło 5% armii, natomiast ndebelskich wojowników miało zginąć 3 500, czyli około 28%

The Matabele army was running to the north / And Major Forbes would follow whit for all that he was worth / But reaching the Shangani, Shangani River wide / Sent Wilson and his men to scout over the other side;

Chór (refren);

Through green Makone Forest the Matabele fled / The Yankee tracker Burnham said 'They can't be far ahead' / But Wilson and his troopers were surrounded in the night / Said Wilson to the volunteers: 'We will stand and fight';

Chór (refren);

With horses in a circle, they sang "God Save the Queen" / And thirty-four young troopers would never more be seen / They killed ten times their number; they're on the honour roll / So take your hat off slowly to the Shangani Patrol;

Chór x2 (refren).

Cały utwór można odsłuchać na stronie internetowej: <http://www.youtube.com/watch?v=HR-fJIa0oJmY>, [z 11.01.2014].

⁸⁶ *Major Wilson's Last Stand (1899)*, <http://www.imdb.com/title/tt1991113/>, [z 11.01.2014];

J. M. MacKenzie, *Imperialism and Popular Culture*, Manchester 1986, s. 98, http://books.google.pl/books?id=1KYfkip4JEkC&pg=PA94&hl=pl&source=gbs_toc_r&cad=3#v=onepage&q&f=false, [z 11.01.2014];

T. Flynn, E. Gainsborough, *Salford's African Prince*, http://www.salfordonline.com/salford-videos_page/28842-video:_salford%27s_african_prince.html, [z 11.01.2014].

⁸⁷ *Shangani Patrol (1970)*, <http://www.imdb.com/title/tt0367031/>, [z 11.01.2014].

Krótkie fragmenty filmu można obejrzeć na stronach: <http://www.youtube.com/watch?v=mXF-NUyl-Jcs> oraz <http://www.youtube.com/watch?v=5XmkJfeqaEM>, [z 11.01.2014].

⁸⁸ *Matobo Hills National Park*, <http://www.afrizim.com/places/Bulawayo/Activities/Matobos-Hills.asp>, [z 16.01.2014].

The Shangani Memorial

Źródło: <http://www.newrhodesian.net/viewtopic.php?f=50&t=256&start=430>, [dostęp dn. 16.01.2014].

wystawionych sił⁸⁹. W dostępnej literaturze szacunki strat BSAC są porównywalne, natomiast w tych dotyczących ludu Ndebele możemy zauważyć rozbieżności. W różnego rodzaju materiałach dość często podaje się, że miało zginąć około stu policjantów Forbesa oraz około 10 tysięcy wojowników Lobenguli. Te proporcje należy uznać za skrajne.

Co do samego wydarzenia, które przeszło do historii jako *Shangani Patrol* wiadomo, że zginęło 34 policjantów razem z dowódcą majorem Allanem Wilsonem. Siły ndebelskie szacuje się na 2–3 tysiące wojowników⁹⁰ uzbrojonych w tradycyjne włócznie⁹¹ oraz w niewielką liczbę broni palnej. Głównym rodzajem broni

⁸⁹ H. Zins, *op. cit.*, s. 90.

⁹⁰ H. Hensman, *A History of Rhodesia*, London 1900, s. 102.

⁹¹ Zazwyczaj tradycyjne włócznie określa się mianem *assegai*, lecz można też w literaturze spotkać się z zuluskim określeniem *umkhonto*.

Zob.: C. Rukuni, *A Ndebele speaks his mind*, <http://www.insiderzim.com/stories/4458-a-ndebele-speaks-his-mind>, [z 23.02.2014];

S. J. Ndlovu-Gatsheni, *Who Ruled by the Spear? Rethinking the Form of Governance in the Ndebele State*, "African Studies Quarterly. The Online Journal for African Studies", Vol. 10, 2–3, 2008, <http://asq.africa.ufl.edu/v10/v10i2a4.htm>, [z 23.02.2014];

Umkhonto, <http://glosbe.com/zu/en/umkhonto>, [z 23.02.2014];

The Matabele Kingdom. Ndebele Tribe, <http://www.bulawayo1872.com/history/ndebele.htm>, [z 23.02.2014];

palnej używanej przez obie strony były brytyjskie odcylcowe karabiny jednostrzałowe Martini-Henry⁹².

Skutki Pierwszej Wojny Matebele były bardzo niekorzystne dla Ndebele. Po śmierci Lobenguli nikt nie był w stanie go zastąpić. Natomiast osadnicy, którzy uczestniczyli w Pierwszej Wojnie Matabele, zgodnie z porozumieniem podpisanym przed wybuchem wojny, a znanym jako *Victoria Agreement* otrzymali ziemię pod farmy. Każdy miał dostać trzy tysiące mórg, czyli około sześć tysięcy akrów⁹³ (jedna morga południowoafrykańska to około 2,12 akra⁹⁴). Osadnicy zajęli najbardziej żyzne ziemie i zabrali większość bydła. Ndebele pozostawiono mało urodzajne tereny rezerwatów Gwai i Shangani, które zostały utworzone na mocy decyzji Komisji Ziemskiej (*Land Commission*) w 1894 roku. W 1893 roku Lobengula posiadał blisko ćwierć miliona sztuk bydła, ale rok później już tylko 40 tysięcy było w rękach ndebelskich, co poważnie zakłócało między innymi stosunki społeczne, które wykorzystywali kolonialni pionierzy. Dodatkowo wiele rodzin zmuszono do pracy za najniższe wynagrodzenie. Poza tym, inne niedogodności życia kolonialnego powodowały pewne napięcia. Poważnym problemem było działanie tak zwanej *czarnej policji*, której członkowie wywodzili się głównie spośród Shona. Było to zwłaszcza widoczne w przypadkach, gdy komisarze do spraw tubylczych nakładali na poszczególne wsie obowiązek pracy przymusowej, a policjanci mieli pilnować wykonywania tych zobowiązań, co często prowadziło do nadużyć. Inną uciążliwością był podatek od chat. Administracja też była daleka od ideału – nastawiona głównie na zysk. Po przeprowadzeniu reformy administracyjnej w 1895 roku i stworzeniu dwóch prowincji oraz szeregu okręgów tubylczych (*native districts*) brakowało odpowiedniej kadry do zarządzania⁹⁵. To doprowadziło do wybuchu powstania⁹⁶ Ndebele i Shona (zbrojnie wystąpili lecz ze sobą nie współpracowali) trwającego od marca 1896 do października 1897 roku. Zakończyło się ono klęską Afrykańczyków, lecz do historii przeszło jako Pierwsza Chimurenga. Druga Chimurenga to okres walki wyzwolenczej z lat 1965–1980, która zakończyła się sukcesem i powstaniem niepodległego Zimbabwe.

S. J. Ndlovu-Gatsheni, *The Ndebele Nation. Reflections on Hegemony, Memory and Historiography*, Amsterdam 2009, s. 103, http://books.google.pl/books?id=pF07-3a_8HEC&pg=PA103&lpg=PA103&dq=ndebele+spear&source=bl&ots=34ZC0efL5R&sig=vMyUEE_orp3pX-kj-gZJio-0Jz4&hl=pl&sa=X&ei=mRsKU9bRAYmWtQalqIGYAg&ved=0CFMQ6AEwCA#v=onepage&q=ndebele%20spear&f=false, [z 23.02.2014].

⁹² J. Atkin, *Martini-Henry Rifles and Carbines*, <http://www.martinihenry.com/index.html>, [z 18.01.2014];

Early Rhodesia's Weapons, <http://samilitaryhistory.org/vol011na.html>, [z 18.01.2014].

⁹³ H. Hensman, *op. cit.*, s. 116.

⁹⁴ *Przelicznik jednostek*, <http://www.jednostek-miary.info/przelicznik-jednostek.php?typ=pola-powierzchni>, [z 18.01.2014].

⁹⁵ H. Zins, *op. cit.*, s. 93.

⁹⁶ Zob.: H. Bhila, *The 1896–97 Southern Rhodesia War Reconsidered*, <http://archive.lib.msu.edu/DMC/African%20Journals/pdfs/PULA/pula002001/pula002001008.pdf>, [z 17.01.2014].

Obszar, na którym miały miejsce wydarzenia z 1893 roku, był różnie określany. Jedni nazywali go Zambezią prawdopodobnie na skutek popularności nieżyjącego już misjonarza, pisarza i podróżnika Davida Livingstona, który uważał, że środka Afryki należy szukać u źródeł rzeki Zambezi i upowszechnił ten pogląd na łamach prasy w Wielkiej Brytanii, a zwłaszcza w dwóch publikacjach: *Podróże misjonarskie i badania w Południowej Afryce podczas szesnastoletniego pobytu we wnętrzu kontynentu* oraz *Opowiadania o ekspedycji do Zambezi i jej dopływów*⁹⁷. Inni natomiast nazwy tych ziem brali od ludów na nich zamieszkujących: Mashona (Shona/Mashona) czy Matabeleland (Ndebele/Matabele). Znane też jest określenie *Charterland*. Do historii przeszły jednak dwie nazwy. Pierwsza, związana ściśle z okresem kolonialnym 1890–1980, to Rodezja. Druga natomiast – Zimbabwe ma swoje afrykańskie źródła i obowiązuje współcześnie.

Nazwa Zimbabwe wywodzi się z języka shona i oznacza kamienny/solidny dom. Została ona zaczerpnięta od starożytnych ruin kompleksu kamiennych budowli Wielkiego Zimbabwe, które zostały odkryte niedaleko obecnej stolicy, Harare („*Dzimba Dzamabwe*” – „*Domy z kamienia*”)⁹⁸. Nazwa Rodezja była natomiast używana na kilka sposobów. Na pierwszym etapie zajmowania tej części Afryki przez BSAP obejmowała ona obszary dzisiejszego Zimbabwe, Zambii oraz Malawi. W późniejszym okresie dokonano terytorialnego podziału na Rodezję Północną (dzisiejsza Zambia), Rodezję Południową (dzisiejsze Zimbabwe) oraz Niasa (dzisiejsze Malawi). Dnia 11 listopada 1965 r. Rodezja Południowa ogłosiła Jednostronną Deklarację Niepodległości, nieuznaną przez żadne państwo na świecie, i po pewnych przemianach wewnętrznych z 2 na 3 marca 1970 r. ogłosiła się Republiką Rodezji⁹⁹.

Mnie jednak szczególnie interesuje pierwsze użycie określenia „Rodezja”. Wiadomo, że w trakcie Pierwszej Wojny Matabele oficjalnie nie używano tej nazwy, lecz była ona powszechnie znana. Wystarczy zauważyć, że pierwsze czasopismo na analizowanym obszarze zostało wydane w Forcie Salisbury 1 października 1892 r. i nosiło tytuł „*The Rhodesia Herald*”. Przyjmuje się, że pomysłodawcą tej nazwy, z której skorzystał W. E. Fairbridge, był pułkownik Marshall Hole. W rzeczywistości jednak została ona wymyślona w 1891 r. przez urzędników BSAC. Dowodzi tego korespondencja między Kompanią a rządem brytyjskim. Starania, by obszar zajęty przez ludzi Rhodesa nazwać jego nazwiskiem, nasiliły¹⁰⁰ się w 1895 r. Ostatecznie, 20 października 1898 r. Wielka Bry-

⁹⁷ Zob.: H. Ruppert, *David Livingstone*, Warszawa 1986, s. 67, 71.

⁹⁸ W. Maik (red.), *Afryka*, t. II, Poznań 1999, s. 210.

⁹⁹ Zob.: K. Choleśczyński, *Z dziejów apartheidu w Afryce. Rządy Douglasa Iana Smitha w Rodezji Południowej*, „*Pro Fide Rege et Lege*”, 2(66), 2010, Biała Podlaska 2010, s. 71–83.

¹⁰⁰ J. A. Gray, *A Country In Search Of A Name*, „*The Northern Rhodesia Journal*”, Vol. III, No. 1, 1958, s. 75–78, <http://www.nrzam.org.uk/NRJ/V3N1/V3N1.htm> [z 17.01.2014].

tania wydała *Southern Rhodesia Order in Council*¹⁰¹, tym samym sankcjonując brytyjską władzę na tym obszarze.

Dr Krystian Chołaszczczyński – absolwent Wydziału Politologii i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu; specjalizacja etnopolityka w Zimbabwe. Zajmuje się wpływem relacji międzyetnicznych na system polityczny.

Bibliografia:

- Allan Wilson, <http://www.findagrave.com/cgi-bin/fg.cgi?page=gr&GRid=100636640> [z 12.01.2014].
- An Abbreviated History of the British South Africa Police*, <http://bsap.org/hischronology.html> [z 10.01.2014].
- Baldus R.D., *Frederic Courteney Selous. The Man Teddy Roosevelt Called "The Greatest Big-game Hunter in the World"*, <http://www.wildlife-baldus.com/download/Pg88-93.pdf> [z 23.04.2012].
- Baxter P., *An introduction to the History of the amaNdebele*, <http://peterbaxterafrica.com/index.php/2011/03/18/an-introduction-to-the-history-of-the-aman-debele/> [z 24.02.2014].
- Baxter P., *Mzilikazi*, <http://peterbaxterafrica.com/index.php/2011/03/22/mzilikazi/> [z 25.02.2014].
- Baxter P., *Ndebele Exodus from Zululand*, <http://peterbaxterafrica.com/index.php/2011/03/25/ndebele-exodus-from-zululand/> [z 24.02.2014].
- Baxter P., *The Shangani Patrol*, <http://peterbaxterafrica.com/index.php/2011/08/13/the-shangani-patrol/> [z 16.01.2014].
- Bhila H., *The 1896-97 Southern Rhodesia War Reconsidered*, <http://archive.lib.msu.edu/DMC/African%20Journals/pdfs/PULA/pula002001/pula002001008.pdf> [z 17.01.2014].
- Birchenough Sir H. (red.), *The British South Africa Company. Historical Catalogue & Souvenir of Rhodesia*, Johannesburg 1936 – 1937, <http://bsac.greatnor-throad.org/bsac.pdf> [z 12.01.2014].
- Burnham F.R., *Scouting on Two Continents*, New York 1926, s. 107-109, <http://www.thedump.scoutscan.com/scouting2cont.pdf> [z 13.01.2014].

¹⁰¹ *Southern Rhodesia Order in Council, 20th October, 1898*, <http://www.rhodesia.me.uk/documents/OrderInCouncil1898.pdf> [z 17.01.2014].

- Byl D.G. van der, *The Cashan Country. A century and a half ago*, [w:] „Pretoria”, nr. 77/78, wrzesień/grudzień 1978, http://repository.up.ac.za/bitstream/handle/2263/14175/001_Titelblad-p010.pdf?sequence=9 [z 12.01.2014].
- Carruthers I., *Shangani & Bembezi battle*, <http://archiver.rootsweb.ancestry.com/th/read/RHODESIAN-PIONEERS/2009-06/1244721982> [z 10.01.2014]
- Cecil John Rhodes: from Childhood to the grave*, <http://www.bulawayo1872.com/history/rhodescj.htm> [z 08.01.2014].
- Centenary of the Matabele War of 1893: Visit to the Laager Site near Iron Mine Hill, the Shangani Battlefield and Fort Gibbs*, Brochure No. 10, 1993, <http://www.memoriesofrhodesia.com/media/documents/MatabeleWar.pdf> [z 10.01.2014].
- Charter of the British South Africa Company*, <http://www.rhodesia.me.uk/Charter.htm> [z 10.01.2014].
- Chołaszczczyński K., *Z dziejów apartheidu w Afryce. Rządy Douglasa Iana Smitha w Rodezji Południowej*, [w:] „Pro Fide Rege et Lege”, 2(66) 2010, Biała Podlaska 2010, s. 71–83.
- Difaqane / Mfecane Wars 1818–1835*, <http://www.globalsecurity.org/military/world/war/mfecane.htm> [z 23.02.2014].
- Frescura F., *The Architecture of Southern Africa before the Difaqane*, <http://www.francofrescura.co.za/indigenous-architecture-difaqana.html> [z 23.02.2014]
- Gale W.D., *Pursuit of Lobengula*, 1958, <http://www.rhodesia.nl/shangani.htm> [z 16.01.2014].
- Gerlake P. S., *Pioneer Forts in Rhodesia 1890–1897*, [w:] „Rhodesiana”, No. 12, September 1965, <http://rhodesianheritage.blogspot.com/2010/02/pioneer-forts-in-rhodesia.html> [z 09.01.2014].
- Gray J. A., *A Country In Search Of A Name*, w: „The Northern Rhodesia Journal”, Volume III, No. 1, 1958, s. 75-78, <http://www.nrzam.org.uk/NRJ/V3N1/V3N1.htm> [z 17.01.2014]
- Hensman H., *A History of Rhodesia*, London 1900.
- Hopkins D.R., *The Greatest Killer. Smallpox in History*, Chicago 1983, s. 191, http://books.google.pl/books?id=z2zMKsc1Sn0C&pg=PA170&hl=pl&source=gbs_toc_r&cad=4#v=onepage&q&f=false [z 13.01.2014]
- Howcroft P., *King Mzilikazi*, <http://www.sahistory.org.za/people/king-mzilikazi> [z 25.02.2014]
- Keppel-Jones A., *Rhodes and Rhodesia. The White Conquest of Zimbabwe 1884-1902*, Kingston 1983, http://books.google.pl/books?id=UxHpQWTCCA-4C&pg=PA671&dq=battle+of+shangani&hl=pl&sa=X&ei=wb3WUvDKFb-DY4QTS6oGQDw&redir_esc=y#v=onepage&q=battle%20of%20shangani&f=false [z 15.01.2014]
- Keppel-Jones A., *The Occupation of Mashonaland*, <http://www.memoriesofrhodesia.com/media/documents/occupationofmashonaland.pdf> [z 08.01.2014]

- King Lobengula Khumalo of the Matabele*, <http://www.bulawayo1872.com/history/lobengula.htm> [z 2.01.2014]
- Knight R. C., *A 'Matabele War' Entire*, [w:] „The Journal of the Rhodesian Study Circle”, 1987, http://www.fivenine.co.uk/family_history_notebook/background/rhodesia/matabele_war_letter.htm [z 14.01.2014]
- Knight-Bruce G.W.H., *Memories of Mashonaland*, London 1895, http://anglican-history.org/africa/knight-bruce_mashonaland1895/10.html [z 14.01.2014]
- Leśniewski M., *Miejsce Południowej Afryki w kształtowaniu koncepcji polityki imperialnej Wielkiej Brytanii 1899-1914*, Warszawa 2001.
- Lobengula in a Trap. Not Believed that the Matabele King Can Escape*, [w:] „The New York Times”, 3 listopad 1893, <http://query.nytimes.com/mem/archive-free/pdf?res=9905E2D7103BEF33A25750C0A9679D94629ED7CF> [z 10.01.2014]
- Lobengula signs the Rudd Concession*, <http://branchingout.brinkster.net/rhodesiantapestry/bulawayo.html> [z 12.01.2014]
- MacKenzie J.M., *Imperialism and Popular Culture*, Menchester 1986, s. 98, http://books.google.pl/books?id=1KYfkip4JEkC&pg=PA94&hl=pl&source=gbs_toc_r&cad=3#v=onepage&q&f=false, [z 11.01.2014]
- Maik W. (red.), *Afryka*, t. II, Poznań 1999.
- Markham K., *Pionner Column of 1890*, <http://archiver.rootsweb.ancestry.com/th/read/SOUTH-AFRICA/1999-05/0927515595> [z 09.01.2014]
- Marston R., *Own Goals. National pride and defeat in war: the Rhodesian experience*, Northampton 2010, http://books.google.pl/books?id=QhCzRkaQIcI-C&pg=PA83&dq=Own+Goals+%E2%80%93+National+pride+and+defeat+in+war:+the+Rhodesian+experience&hl=pl&source=gbs_toc_r&cad=4#v=onepage&q&f=false [z 13.01.2014]
- Ndlovu-Gatsheni S.J., *The Ndebele Nation. Reflections on Hegemony, Memory and Historiography*, Amsterdam 2009, s. 103, http://books.google.pl/books?id=p-F07-3a_8HEC&pg=PA103&lpg=PA103&dq=ndebele+spear&source=bl&ots=34ZC0efL5R&sig=vMyUEE_orp3pX-kj-gZJio-0Jz4&hl=pl&sa=X&ei=mRsKU9bRAYmWtQaIqIGYAg&ved=0CFMQ6AEwCA#v=onepage&q=ndebele%20spear&f=false [z 23.02.2014]
- Ndlovu-Gatsheni S. J., *Who Ruled by the Spear? Rethinking the Form of Governance in the Ndebele State*, w: *African Studies Quarterly. The Online Journal for African Studies*, Volume 10, Issues 2 & 3, Fall 2008, <http://asq.africa.ufl.edu/v10/v10i2a4.htm> [z 23.02.2014]
- Okoth A., *A History of Africa. African Societies and the Establishment of Colonial Rule, 1800 – 1915* Nairobi 2006, <http://books.google.pl/books?id=6knAMseFPpIC&printsec=frontcover&hl=pl#v=onepage&q&f=false> [z 12.01.2014]
- Rhodesia – Mzilikaze to Smith*, w: *Africa Institute Bulletin*, vol. 15, 1977, <http://www.rhodesia.nl/mztosm.html> [z 08.01.2014]

- Rotberg R. I., *The Founder. Cecil Rhodes and the Pursuit of Power*, New York 1988, http://books.google.pl/books?id=bS3mNUtGILoC&pg=PA442&dq=battle+of+shangani&hl=pl&sa=X&ei=wb3WUvDKFbDY4QTS6oGQDw&redir_esc=y#v=onepage&q=battle%20of%20shangani&f=false [z 15.01.2014]
- Rudd Concession*, http://en.wikisource.org/wiki/Rudd_Concession [z 08.01.2014]
- Rukuni C., *A Ndebele speaks his mind*, <http://www.insiderzim.com/stories/4458-ndebele-speaks-his-mind> [z 23.02.2014]
- Selous F.C., *Sunshine and Storm in Rhodesia*, Juniper Grove 2007, <http://books.google.pl/books?id=5YB7FvkMP1AC&printsec=frontcover&hl=pl#v=onepage&q&f=false> [z 12.01.2014]
- Shangani Patrol*, <http://www.youtube.com/watch?v=HRfJlA0oJmY> [z 11.01.2014]
- Shangani Patrol*, http://www.absoluteastronomy.com/topics/Shangani_Patrol [z 10.01.2014]
- Southern Rhodesia Order in Council, 20th October, 1898*, <http://www.rhodesia.me.uk/documents/OrderInCouncil1898.pdf> [z 17.01.2014]
- Vigne R., *South Africa*, <http://www.britannica.com/EBchecked/topic/555568/South-Africa/44063/The-Delagoa-Bay-slave-trade#toc44064>, [z 23.02.2014]
- Wilcox J., *The Shangani Patrol*, London 2010, http://books.google.pl/books/about/The_Shangani_Patrol.html?id=TkBseRqOWSgC&redir_esc=y [z 16.01.2014]
- Wyk P. Van, *Burnham. King of Scouts. Baden-Pawell's Secret Mentor*, Trafford 2003, http://books.google.pl/books?id=iOXmRapkttoC&printsec=frontcover&dq=shangani+patrol&hl=pl&sa=X&ei=aQPYYUqLSOsOw7AaPzYZCoAQ&redir_esc=y#v=onepage&q=shangani%20patrol&f=false [z 16.01.2014]
- Zins H., ., *Cecil Rhodes. Ekspansja brytyjska w Afryce pod koniec XIX wieku*, Gdańsk 2000.
- Zins H., *Historia Zimbabwe*, Warszawa 2003.